

EEN PROFETISCH SNEEUWBALEFFECT

JESAJA ALS EEN VEELVULDIG
VOORTGESCHREVEN TRADITIE

HANS DEBEL

TER INLEIDING: JESAJA ALS BIJZONDER BOEK

- Jesaja als de meest prominent aanwezige profeet in het Nieuwe Testament én in het lectionarium voor zon- en feestdagen
- De vergelijking van Jesaja met een kathedraal die boven de rest van het Oude Testament uittorent
- De vele twijfels waarmee de historische figuur van Jesaja omgeven is: een naakte naam houden we over...
- Het boek op naam van Jesaja als een inhoudelijk bijzonder rijk en tegelijk ook erg complex boek

TER INLEIDING: JESAJA ALS BIJZONDER BOEK

²⁶ Een engel van de Heer zei tegen Filippus: ‘Ga tegen de middag naar de verlaten weg van Jeruzalem naar Gaza.’ ²⁷ Filippus deed wat hem gezegd werd en ging naar die weg toe. Net op dat moment was daar een Ethiopiër, een eunuch, een hoge ambtenaar van de kandake, de koningin van Ethiopië, die belast was met het beheer van haar schatkist. Hij was in Jeruzalem geweest om daar God te aanbidden ²⁸ en zat nu op de terugweg in zijn reiswagen de profeet Jesaja te lezen. ²⁹ De Geest zei tegen Filippus: ‘Ga naar die man in de wagen.’ ³⁰ Filippus haastte zich naar hem toe en hoorde hem de profeet Jesaja lezen, waarop hij vroeg: ‘Begrijpt u ook wat u leest?’ ³¹ De Ethiopiër antwoordde: ‘Hoe zou dat kunnen als niemand mij uitleg geeft?’

(Hnd 8,26-31)

OPBOUW

1. Het gegroeide karakter van de profetische literatuur
2. Het veelgelaagde boek Jesaja
3. In vogelvlucht door de groeistadia van Jesaja
 - a. Onheilspellende brokstukken uit de koningstijd
 - b. Een nieuw begin voor een ontredderde gemeenschap
 - c. Verdere 'Fortschreibungen' in een zich vormend boek
4. Slotbeschouwingen

HET GEGROEIDE KARAKTER VAN DE PROFETISCHE LITERATUUR

- Een paradigmawissel in het onderzoek
 - van pogingen om de ‘eigenlijke woorden’ van de historische profeten te reconstrueren en het boek te ontdoen van latere ‘glossen’ van ongeïnspireerde redacteurs...
 - ... naar fundamentele twijfels bij de mogelijkheid om woorden terug te voeren op de historische profeet en een herwaardering van de bijdragen van latere ‘schrijvers’
- Profetie als wijdverspreid oudoosters fenomeen, met de lengte en complexiteit van de oudtestamentische profetische boeken als voornaamste verschilpunt

HET GEGROEIDE KARAKTER VAN DE PROFETISCHE LITERATUUR

- De dynamiek van het veelvuldige ‘voortschrijven’ van de traditie verbonden met een bepaalde profeet: de talrijke *Fortschreibungen* als creatieve verrijkingen
- Het profetische boek als uitkomst van een eeuwenlang proces van herlezen en herschrijven: een *rolling corpus* dat zich als een sneeuwbal op een helling ontwikkelde
- De diversiteit aan tekstvormen voor elk van de Profetische Boeken als uitloper van het creatieve proces waarbij boeken in nieuwe contexten werden ‘voortgeschreven’

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- Struikelstenen voor een doorlopende lectuur

¹ Dit zegt JHWH tot Cyrus, zijn gezalfde, die Hij bij de rechterhand neemt, aan wie Hij volken onderwerpt, voor wie Hij koningen ontwapent, voor wie Hij deuren opent – geen poort blijft gesloten: ² ‘Ik zal voor je uit gaan, Ik zal ringmuren slechten, bronzen deuren verbrijzelen, ijzeren grendels stukbreken. Ik zal je verborgen schatten schenken, diep weggeborgen rijkdommen. Dan zul je weten dat ik JHWH ben, de God van Israël, die jou bij je naam roept.’

(Js 45,1-3)

⇒ een voorspelling van de Perzische veroveraar als ‘gezalfde’ van JHWH door een profeet van twee eeuwen eerder...?

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- Struikelstenen voor een doorlopende lectuur

¹ Troost, troost mijn volk, zegt jullie God. ² Spreek Jeruzalem moed in, maak haar bekend dat haar slavendienst voorbij is, dat haar schuld is voldaan, omdat zij een dubbele straf voor haar zonden uit de hand van JHWH heeft ontvangen. ³ Hoor, een stem roept: 'Baan voor JHWH een weg door de woestijn, effen in de wildernis een pad voor onze God. ⁴ Laat elke vallei verhoogd worden en elke berg en heuvel verlaagd, laat ruig land vlak worden en rotsige hellingen rustige dalen. ⁵ De luister van JHWH zal zich openbaren voor het oog van al wat leeft. JHWH heeft gesproken!'

(Js 40,1-5)

⇒ een *tweede* profeet uit de tijd van de ballingschap aan het woord in Jesaja 40-66...?

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- Struikelstenen voor een doorlopende lectuur

⁶ En de vreemdeling die zich met JHWH heeft verbonden om Hem te dienen en zijn naam lief te hebben, om dienaar van JHWH te zijn – ieder die de sabbat in acht neemt en niet ontwijdt, ieder die vasthoudt aan mijn verbond –, ⁷ hem breng Ik naar mijn heilige berg, hem schenk Ik vreugde in mijn huis van gebed; zijn offers worden op mijn altaar aanvaard. Mijn tempel zal heten Huis van gebed voor alle volken.

(Js 56,6-7)

⇒ een *derde* profeet uit de tijd van de heropgebouwde tempel aan het woord in Jesaja 56-66...?

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- De klassieke opdeling van Jesaja in drie afzonderlijke profeten uit drie tijdperken
 - ('Proto-')Jesaja uit de tijd van koning Hizkia (eind 8ste eeuw v.Chr.), met een oproep tot radicale ommekeer voor het zelfgenoegzame volk (Jesaja 1-39)
 - 'Deutero-Jesaja' uit de tijd van de ballingschap (tweede helft 6de eeuw v.Chr.), met een boodschap van troost voor het gedeporteerde volk dat zal terugkeren (Jesaja 40-55)
 - 'Trito-Jesaja' uit de tijd na de ballingschap (5de eeuw v.Chr.?), met een tempering van de grootste verwachtingen voor het ontgoochelde volk na zijn terugkeer (Jesaja 56-66)
- ⇒ een oververeenvoudiging van de reconstructie van Jesaja's literaire groei door Bernhard Duhm (1892)!

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- Jesaja als uitkomst van een eeuwenlang proces
 - van *Jesaja 6-8 (het *Isaiah Memoir*) als oudste kern die vermoedelijk uit het einde van de 8ste eeuw v.Chr. stamt...
 - ... tot Jesaja 24-27 (de 'Apocalyps van Jesaja') als laatste grote uitbreiding die vermoedelijk uit de 2de eeuw stamt
- ⇒ een dynamisch proces met talrijke tussenstadia die uit drie fundamenteel verschillende historische contexten stammen:
 - de bedreiging van het Zuidrijk Juda door het Neo-Assyrische imperialisme in de koningstijd (8ste-7de eeuw v.Chr.)
 - de verwoesting van Juda door de Neo-Babylonische koningen en haar nasleep in de Tempelloze Tijd (6de eeuw v.Chr.)
 - de vestiging van een theocratie rondom de heropgebouwde tempel in Jeruzalem als deel van grotere wereldrijken (5de-2de eeuw v.Chr.)

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- De 'grote Jesajarol' uit de eerste grot van Qumran (1QIsa^a) als oudste bekende tekstgetuige van het boek

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- De 'grote Jesajarol' uit de eerste grot van Qumran (1QIsa^a) als oudste bekende tekstgetuige van het boek

HET VEELGELAAGDE BOEK JESAJA

- De 'grote Jesajarol' uit de eerste grot van Qumran (1QIsa^a) als oudste bekende tekstgetuige van het boek

GROEISTADIA – 1: ONHEILSPELENDE BROKSTUKKEN UIT DE KONINGSTIJD

- Het *Isaiah Memoir* en zijn *Fortschreibungen*

- Jesaja 6-8 als aanmoediging om op JHWH te blijven vertrouwen in de context van de 'Syro-Efraïmitische crisis' (735-734 v.Chr.)
 - Jesaja's 'roepingsvisioen' in hoofdstuk 6 (1ste pers.)
 - Jesaja's optreden tegenover koning Achaz in hoofdstuk 7 (3de pers.)
 - Jesaja's verzegeld getuigenis in hoofdstuk 8 (1ste pers.)

⇒ het vertrouwvolle wachten van de profeet als voorbeeld voor de 'leerlingen' tot wie het 'getuigenis' zich richt

¹⁶ Ik zal mijn getuigenis zorgvuldig bewaren, dit onderricht in mijn leerlingen verzegelen. ¹⁷ Ik zal wachten op JHWH, hoewel Hij zich van het volk van Jakob heeft afgewend; ik heb mijn hoop op Hem gevestigd. ¹⁸ Ik ben, met de kinderen die JHWH mij heeft gegeven, een teken voor Israël, een zinnebeeld van JHWH van de hemelse machten, die op de Sion woont.

(Js 8,16-18)

GROEISTADIA – 1: ONHEILSPELENDE BROKSTUKKEN UIT DE KONINGSTIJD

- Het *Isaiah Memoir* en zijn *Fortschreibungen*
 - verdere uitwerking van het *Isaiah Memoir* in latere tijden
 - een ringcompositie rondom het *Isaiah Memoir*
 - Js 5,1-7: het ‘lied van de wijngaard’
 - Js 5,8-24: een reeks wee-spreuken
 - Js 5,25-30: passage over JHWH’s toorn
 - Js 6,1-8,18 (+ 8,19-22) – excl. Js 7
 - Js 9,7-20: gedicht over JHWH’s toorn
 - Js 10,1-4: bijkomende wee-spreuk
 - Js 10,5-19: het ‘lied tegen Assur’
 - twee hoopvolle *Fortschreibungen* over een andersoortige koning in Js 9,1-6 en 11,1-9

GROEISTADIA – 1: ONHEILSPELENDE BROKSTUKKEN UIT DE KONINGSTIJD

- De ‘Assyrische cyclus’ (Js 28-32)
 - de gangbare interpretatie van Js 28-32 tegen de achtergrond van de belegering van Jeruzalem door Sanherib (701 v.Chr.)
 - Js 28-31 als merkwaardige combinatie van onheilsdreigingen en anticipaties op een nieuwe toekomst
 - een perspectiefwissel van Samaria naar Juda
 - de interpretatie van het onheil dat het volk overvalt als straf
 - vooruitblik op de bekering van het volk en de val van zijn vijanden
 - Js 32 als latere *Fortschreibung* van vergelijkbare strekking als Js 9,1-6 en 11,1-9?

GROEISTADIA – 1: ONHEILSPELENDE BROKSTUKKEN UIT DE KONINGSTIJD

- De ‘orakels tegen de volkeren’ in Js 13-23
 - het uitgebreide orakel tegen Babel (Js 13,1-14,23) als voorspelling ‘na de feiten’ uit de zesde eeuw
 - de zesde eeuw als meest plausibele context voor het tweede orakel tegen Babel (Js 21,1-10) en het orakel tegen Tyrus (Js 23,1-18)
 - een oudere collectie bestaande uit orakels tegen Assur (Js 14,24-27), Filistea (Js 14,29-32), Damascus en Efraïm (Js 17,1-11), Kus en Egypte (Js 18,1-19,15) en Juda (Js 22,1-25)
- ⇒ de oorspronkelijke ‘orakels tegen de volkeren’ als brug
 - het orakel tegen Assur als voortzetting van het ‘lied tegen Assur’ in Jesaja 10
 - de allusie op Hizkia in het orakel tegen Juda als anticipatie op de ‘Assyrische cyclus’

GROEISTADIA – 2: EEN NIEUW BEGIN VOOR EEN ONTREDDERDE GEMEENSCHAP

- Uitbreidingen van Jesaja in de nasleep van de verwoesting van Jeruzalem
 - aanklachten van de zondigheid van het volk in Jesaja 3
 - de bittere vooruitblik op de val van Babel (Js 13,1-14,23)
 - passages over een rest die overblijft (Js 4,2-6 en 11,10-16)
 - een loflied op de redding die JHWH brengt (Js 12,1-6)
 - het bevlogen literair drama van Jesaja 40-54

GROEISTADIA – 2: EEN NIEUW BEGIN VOOR EEN ONTREDDERDE GEMEENSCHAP

- Jesaja 40-54 als een literair drama dat zich voor de ogen van de lezer voltrekt
 - inleidende oproep om de weg van JHWH te bereiden (Js 40,1-5)
 - een uitgesponnen polemieek tegen Babel en zijn goden (Js 40-48)
 - oproep om jubelend weg te trekken uit Babel (Js 48,20-21)
 - verdere uitwerking van de relatie tussen JHWH en Israël (Js 49-51)
 - bejubelde terugkeer van JHWH naar Jeruzalem (Js 52,1-10)
 - de figuren van de 'dienaar' (Js 53) en de verstoten vrouw (Js 54)
- ⇒ Js 55 als overgangshoofdstuk dat voorbereidt op wat volgt

GROEISTADIA – 2: EEN NIEUW BEGIN VOOR EEN ONTREDDERDE GEMEENSCHAP

- De integratie van Jesaja 40-54 als transformatie van het boek op naam van Jesaja
 - een *historische* perspectiefverbreding die de gebeurtenissen uit de Neo-Babylonische periode integreert
 - een *theologische* perspectiefverbreding die de betekenis van Jesaja's naam ('JHWH redt') ten volle waarmaakt
 - een strikt monotheïsme dat het bestaan van andere goden uitdrukkelijk verwerpt
 - een gewijzigd perspectief op de rol van de andere volkeren (vgl. de provocatieve uitverkiezing van Cyrus als 'gezalfde'!)

GROEISTADIA – 2: EEN NIEUW BEGIN VOOR EEN ONTREDDERDE GEMEENSCHAP

- Het gewijzigde zelfverstaan van Israël in Jesaja 40-54
 - Israël als een religieuze gemeenschap i.p.v. een geografisch welomschreven gebied met een eigen koning
 - Israël als een nieuwe Jakob, die geroepen wordt terug te keren naar het land én onvoorwaardelijk op JHWH te leren vertrouwen
 - Israël als ‘dienaar’ van JHWH
 - de ondubbelzinnige identificatie van het volk (‘Jakob’/‘Israël’) als ‘dienaar’ van JHWH doorheen Jesaja 40-48
 - het verwarrende perspectief op de dienaar in Jesaja 49,1-6: een figuur die een functie *tegenover* het volk vervult...?
 - de veranderende houding van de wij-figuur in het ‘lied’ van de dienaar (Js 52,13-53,12)
 - de transformatie van de figuur van de ‘dienaar’ tot een gemeenschap van ‘dienaren’ die zich met hem vereenzelvigen in Jesaja 54,17

GROEISTADIA – 3: VERDERE ‘FORTSCHREIBUNGEN’ IN EEN ZICH VORMEND BOEK

- Een tweevoudige brug tussen Jesaja 40-55 en de voorafgaande hoofdstukken
 - Jesaja 33 als brug die het ingrijpen van JHWH en het herstel van Sion aankondigt (vgl. Js 33,17-24)
 - de ‘historische appendix’ in Jesaja 36-39 (vgl. 2 K 18,13-20,19) als brug die de ballingschap aankondigt (vgl. Js 39,5-7)

GROEISTADIA – 3: VERDERE ‘FORTSCHREIBUNGEN’ IN EEN ZICH VORMEND BOEK

- Herinterpretaties van Jesaja 40-55 in Jesaja 56-66
 - Jesaja 60-62 als (nog) optimistische(r) herhaling van Jesaja 40-55 met een onvoorwaardelijke belofte van herstel
 - Jesaja 56-59 als herinterpretatie van Jesaja 60-62 die de indruk wekt van verdeeldheid in de gemeenschap
 - Jesaja 63-66 als verschuiving van de concrete geschiedenis naar de eindtijd (met doelbewuste allusies op vb. Js 11,6-9)
 - Jesaja 2 en Jesaja 1 als bewust gecomponeerde tegenhangers van resp. Jesaja 56-59 en Jesaja 63-66

GROEISTADIA – 3: VERDERE ‘FORTSCHREIBUNGEN’ IN EEN ZICH VORMEND BOEK

- Verdere eschatologische visioenen
 - de ‘kleine apocalyps van Jesaja’ in Jesaja 34-35
 - Jesaja 34: de verwoesting van Edom als verzinnebeelding van JHWH’s definitieve overwinning op het kwade
 - Jesaja 35: de woestijn die zal bloeien als verzinnebeelding van het eschatologische heil
 - de ‘(grote) apocalyps van Jesaja’ in Jesaja 24-27
 - een doordachte en beeldrijke compositie rond JHWH’s troonsbestijging en de definitieve vernietiging van de dood
 - de omkering van het lot van het volk in het (tweede) ‘lied van de wijngaard’ (vgl. Js 27,2-6)

TOT BESLUIT

- Het verdere ‘voortschrijven’ van Jesaja in herinterpretaties in de tekst (vgl. de Septuaginta van Jesaja) en naast de tekst (vgl. de *pesharim* en het Nieuwe Testament)
- De dynamiek om het boek te herinterpreteren in het licht van de eigen situatie als brandstof van het creatieve proces van waaruit het boek zelf is voortgekomen